

<https://doi.org/10.58193/ilu.1782>

Matěj Pavlík

(Vysoké učení technické v Brně, Česká republika)

Techniky a technologie na kompenzaci bezmoci

Audiovizuální esej můžete zhlédnout zde:

<https://youtu.be/WPiyoRjTsrE>

Abstract

The video essay *Techniques and Technologies to Compensate for Powerlessness* is an artistic research output that exemplifies Matěj Pavlík's approach to historiography, developed through individual projects and interdisciplinary collaborations. Pavlík's work often focuses on a reflexive approach to fiction, speculation, or myth-making. In this essay, the artist examines the role of borderline science technologies invented in late socialist Czechoslovakia. These technologies (e.g., telesthesia, healing, and locating geopathogenic zones) were linked to research in borderline scientific fields like psychotronics and psychoenergetics. The artist critically analyzes these technologies, highlighting their socio-political and economic contexts. Pavlík suggests that these technologies were responses to the specific crises of high modernity, compensating for feelings of alienation or powerlessness. How can we grasp these techniques and technologies in the present? He hypothesizes that the emergence and proliferation of these borderline scientific practices, particularly healing, in late socialist Czechoslovakia might reflect the era's disillusionment and the failure of Marxist ideals of emancipation. The attempt to treat individuals and the public space at the hands of the late socialist healer may thus have been a way to individualize social risks and harms. Throughout the video essay, Pavlík argues that the institutionalization of these „wondrous“ techniques and technologies was an attempt to inhabit and adapt to the so-called pharmakon of late modernity: the poison and cure called the Scientific and Technological Revolution.

Klíčová slova

historiografie, fikce, socialismus, léčitelství, marxismus, odcizení, hraničně vědecká technologie

Keywords

historiography, fiction, socialism, healing, Marxism, alienation, borderline science technology

Tvůrčí explikace

Audiovizuální esej *Techniky a technologie na kompenzaci bezmoci* představuje umělecký a zároveň spekulativní přístup k tvorbě historiografie minulého režimu. Dílo nás pomyslně provádí skrze trhlínu mezi technooptimismem a technopesimismem, v níž se zabydlují lidé praktikující zvláštní techniky a obsluhující různé podivuhodné nástroje. V eseji přicházím s hypotézou, že hraničně vědecké projevy, konkrétně nasazování léčitelských praktik od konce 60. až do 80. let 20. století v Československu, poskytovaly různé druhy kompenzace v rámci ustavujícího se technokratického vládnutí.¹⁾ Virgule a proutky pomyslně indikují nové diagnózy, které přinesla vize vědeckotechnické revoluce, která směřovala k náhradě fyzické práce prací duševní.²⁾

V rámci doprovodného textu a audiovizuální eseje představuji možný způsob kritické reflexe institucionalizace parapsychologického výzkumu (konkrétně psychotroniky nebo také psychoenergetiky)³⁾ jako model „podivuhodného“ vypořádávání se s pozdně socialistickou modernitou.⁴⁾ V této etapě se mísí různé ideové dynamiky, od technooptimistických vizí společnosti spějící k pokroku až po humanistická hlediska, která zdůrazňovala strach z odcizení člověka v důsledku technologického vývoje.⁵⁾ S odcizením souvisí audio-

1) Vítězslav Sommer a kol., *Řídit socialismus jako firmu: Technokratické vládnutí v Československu (1956–1989)* (Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2019).

2) Radovan Richta a kol., *Civilizace na rozcestí* (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1966).

3) Pojmy psychotronika a psychoenergetika mají velmi podobný význam a často se používají zaměnitelně. V Československu záviselo jejich užívání na konkrétních aktérech. Zakladatel Zdeněk Rejdl pocházel z humanitněvědného prostředí a vnímal psychotroniku jako nový interdisciplinární obor, který spojuje různá vědecká odvětví, zatímco více technokraticky založený fyzik a dlouholetý ministr školství František Kaňhuda preferoval pojem psychoenergetika (mj. založil Psychoenergetickou laboratoř).

4) Jan Mervart – Jiří Růžička, *„Rehabilitovat Marxe!“. Československá stranická inteligence a myšlení poststalinické modernity* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2020).

5) Tamtéž.

vizuální esejí prostupující pojem bezmoc, který je formulován vícero směry. Obecně se týká právě dopadů rodícího se technokratického vládnutí na člověka, zároveň však konkrétně rezonuje s pravděpodobným trpkým pocitem z politického vyústění pražského jara roku 1968. Poskytovaly snad psychotronika a psychoenergetika možné techniky a technologie na kompenzaci zmiňované bezmoci?

Obr. 1–2: Fotografie z výstavy *Para normalizace. Techniky a technologie na kompenzaci bezmoci*, autor: Matěj Pavlík

„Psychotronika nás může dovést k nové revoluci ve vědě. Jinak zaplavíme svět během příštího století mechanickými i lidskými roboty, čímž se urychlí odcizení a rozklad společnosti.“⁶⁾ (z voiceoveru *Techniky a technologie na kompenzaci bezmoci*)

Zmíněný citát pochází z textu „Psychotronics: The State of Art“ od autora Zdeňka Rejdáka. Rejdák byl jedním z tzv. otců zakladatelů psychotroniky, jež se institucionálně etablovala v 60. letech 20. století v Československu. Psychotronika bývá interpretována jako institucionalizovaná obdoba parapsychologie, která se těšila značnému zájmu ze stran vědecké obce a politické garnitury v období pozdně socialistické modernity. Do výzkumů psychotroniky se řadí například telepatie, telegnoze, léčitelství apod.

Samotná audiovizuální esej však akcentuje zájem o léčitelství. Vizuální materiál, který si esej přisvojuje, pochází z filmu *Možnosti psychotroniky* od režiséra Viliama Poltikoviče. Snímek vznikl v roce 1990 a byl produkován Československou televizí.⁷⁾ Film pozoruhodně vyobrazuje jednotlivé aktéry (Zdeněk Rejdák, Jindřich Paseka, Václav Vydra a další) a techniky (proutkaření, telekineze aj.) psychotronického výzkumu těsně před jeho zánikem, jelikož po tzv. sametové revoluci byla státní podpora psychotroniky ukončena. Léčitelé jsou v něm vyobrazeni převážně jako muži, již léčí své pacientky, ženy, což odpovídá převážně patriarchálnímu charakteru prostředí, ve kterém se psychotronika rozvíjela. Sám Poltikovič se coby režisér kontinuálně věnuje tématům tzv. alternativní spirituality či experimentální medicíny a v koprodukcí s Českou televizí realizuje dokumentární filmy dodnes.

6) Zdeněk Rejdák, „Psychotronics: The State of Art“, *Impact of Science on Society* 24, č. 4 (1974), 288–289.

7) Ve stejném roce natočil Poltikovič v produkci Československého armádního filmu snímek *Něco z psychotroniky*, který se zaměřuje na motiv proutkaření.

S jakým politickým příslibem psychotronika přichází a jaké typy bezmoci kompenzuje?

Objevení psychotroniky je spjato s dobovou dynamikou odehrávající se na poli filozofie, vědy a politiky. Přesněji řečeno, znovuvynoření parapsychologie, jejíž výzkumy známe už z 19. století v Evropě, v období pozdního socialismu souvisí s fenoménem tzv. vědeckotechnické revoluce. Vědeckotechnická revoluce (VTR) byla vize formulovaná marxistickým filozofem Radovanem Richtou v 60. letech v Československu. Richta s dalšími autory velmi podrobně popisuje význam VTR v knize *Civilizace na rozcestí*.⁸⁾ Ve zkratce tato vize představovala myšlenku, že demokratického socialismu lze dosáhnout skrze vědeckotechnický pokrok. Takzvaná VTR vyrůstala z revoluční nálady reformního komunismu, potažmo pražského jara. Dynamika vědeckotechnického pokroku později přinesla důraz na zvědečtění odvětví, která byla doposud veřejně diskreditována. Jedním takovým oborem byla kybernetika, která získala výsadní postavení v rozvíjení představitosti stran nových teorií komplexit. Je dokonce zmapováno, jak kybernetika ovlivnila v té době se formující ekologické hnutí.⁹⁾ Príslib VTR se také vpisoval do povahy psychotronických výzkumů, avšak tyto výzkumy krajně vědecké povahy kompenzovaly určité „ztráty“, které vrcholná socialistická modernita způsobovala. Vize vědeckotechnické revoluce byla později v 80. letech doplněna Zdeňkem Rejdákem o vizi vědeckolidské revoluce.¹⁰⁾ Technika tak byla pozoruhodně nahrazena člověkem.

„V tomto obrazu člověk mohl nabývat takového potenciálu jako technologie, a to bez jejich odcizujících účinků.“ (z voiceoveru *Techniky a technologie na kompenzaci bezmoci*)

Zastánci nově institucionalizované hraniční vědy (psychotroniky) se pokoušeli vyřešit rozštěpení a odcizení, která intenzivně industrializovaná, zvědečtělá společnost pozdního socialismu přinesla. Dokladem toho může být například jakési napravování soukromých, ale i veřejných prostor léčiteli od nebezpečného vlivu geopatogenních zón. Jako geopatogenní zóny byla označována taková místa, která nepříznivě působila na živý organismus, a to kvůli vyzařování nepravidelností v podloží, ať je to podzemní voda, geologické zlomy, nebo technická infrastruktura.¹¹⁾ Hledání geopatogenních zón, jež byly nalezeny v nově vystavených panelových domech či ve velkochovech s dobyt看, doprovázelo jakési odstihování, jež vedlo k celkovému terapeutickému ozdravování prostor.

V audiovizuální esejí se objevují mapy, které vyhotovil v 80. letech olomoucký lékař Oldřich Juryšek ve spolupráci s architektem Zdeňkem Gardavským. Mapy zobrazují místa postihnutá geopatogenními zónami, která neobvykle konvenují s případem výskytu

8) Richta a kol., *Civilizace na rozcestí*.

9) Michal Kopeček, ed., *Architekti dlouhé změny: Expertní kořeny postsocialismu (1980–1995)* (Praha: Argo, 2019).

10) Karel Drbal – Zdeněk Rejdák, eds., *Perspektivy telepatie* (Praha: Melantrich, 1970), 9.

11) Zdeněk Gardavský, *Problém geopatogenních zón jako architektonický a urbanistický fenomén* (Brno: SÚRPMO Brno, 1984).

onemocnění rakovinou. Juryšek a Gardavský kombinovali měření hledačů geopatogenních zón se statistikami o onkologických onemocněních na daném místě. Výsledné mapy jsou v audiovizuální esaji přítomny na povrchu roztočeného globu. Jsou snad příkladem nečekané planetologie, která kombinuje holistické přístupy vztahování se k danému místu se statistickými měřeními? Povrch planety Země v podání Juryška a Gardavského se zdá být ještě více nepřívětivým místem k jejímu obývání, než jsme sami čekali.

„Nabývání třídního vědomí se nyní prolínalo s vykazováním senzibility vyvolených jedinců. Idea tvorby nového socialistického člověka se proměnila do zjevení léčitele.“ (z voiceoveru *Techniky a technologie na kompenzaci bezmoci*)

Ke konci 70. let se pozornost psychotroniků/ček ubírá převážně směrem k léčitelství. Tento jev lze vypožorovat z publikací a konferencí věnujících se psychotronice. Velmi dobře o jevu léčitelství v oblasti architektury píše historik a kurátor Vojtěch Márc v textu, jenž byl publikován v *Sešitu pro umění a příbuzné zóny*.¹²⁾ Márc zde komentuje obrat k léčitelství v dobovém kontextu tzv. normalizace: „Ideál dobrého životního prostředí coby prostředku výchovy socialistického člověka mohl v dané podobě napomáhat normalizační depolitizaci společenského konfliktu a současně zajišťoval legitimitu státního zřízení.“¹³⁾ Snaha o léčbu jednotlivců a veřejného prostoru rukou pozdně socialistického léčitele tak mohla být cestou k individualizaci společenských rizik a škod. Samotný fenomén léčitelství a léčby má v audiovizuální esaji velmi plastický význam a zároveň navazuje na Márcem přiléhavé rysy depolitizace. Léčba v rukou léčitelů zde totiž představuje určité druhy kompenzace bezmoci. Vynoření těchto zvláštních léčitelských praktik přímo souviselo s účelem léčby symptomů, které byly vyvolány jak politickými událostmi, tak dopady vrcholné modernity. Zrod léčitele či léčitelky tedy souvisí s projevy nové psychosomatiky.

K vystihnutí posunu od vědeckotechnologických vizí společnosti a demokratického socialismu k hraničně vědeckým experimentům hledajícím nový potenciál člověka mi byl inspirací příběh kybernetika Miloslava Krále. Král byl součástí týmu Radovana Richty a měl na starosti oblast aplikace kybernetiky. Koncem 70. let však Král zažil jakýsi transformativní mystický zážitek a začal aplikovat různé teorie včetně kybernetiky k dokazování Boží existence.¹⁴⁾ Dokumentarista a esoterik Igor Chaun natočil o Miloslavu Královi pozoruhodný dokumentární film s názvem *Bůh dokazatelně existuje*. Příběh Miloslava Krále je v tomto ohledu emblematický. Určité trauma a frustrace z vyústění pražského jara do normalizační politiky pozdního socialismu pro něj mohlo kompenzovat zapojení se do psychotronických a psychoenergetických výzkumů. Jako by nenaplnění příslibu vědeckotechnické revoluce zavedlo podnět ke vzniku revoluce nové, jež má za cíl otevírat nové perspektivy hledání a bořit hranice lidského vědomí.

Milena Bartlová v textu „Jako balíček z karet“, který vznikl v rámci série esejí Bod zlo-
mu na internetovém deníku *Artalk*, příhodně píše:

12) Vojtěch Márc, „Města na kraji nemocnic: Geopatogenní zóny jako architektonický a urbanistický fenomén“, *Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny*, č. 30 (2021), 35–93.

13) Tamtéž, 86.

14) Miloslav Král, *Kosmická paměť: Hledání smyslu kosmu a člověka* (Olomouc: Nakladatelství Dobra & Fontána, 2002).

V poslední třetině 20. století už komercializovaná a banalizovaná verze divinačních technik spolu s novým objevem hodnoty „orientálních“ náboženství vyhověla touze hippie a New Age subkultur, které toužily překročit kapitalistický horizont zisku jako jediného smyslu, a přitom se vyhnout riziku sociální a politické revoluce. Do jisté míry se jim skutečně podařilo otevřít horizonty západní kultury do té míry, že to časem vyvolalo konzervativní obrat, který bohužel stále úspěšněji vyvrací výsledky emancipačních hnutí všeho druhu. S tím také nepřímo souvisí poněkud bizarní vynoření esoterních technik v oficiálním systému pozdního socialismu...¹⁵⁾

Bartlová nastiňuje možný způsob kritiky psychotroniky a jejího prosazování v rámci socialistického řízení. V textu vytváří určitou paralelu k new age hnutí 60. let, jež rezignovalo na sociální a politickou revoluci.

V audiovizuální esaji je přítomný opakující se motiv ohýbajících se příborů. V jedné významové vrstvě se jedná o výrazný popkulturní motiv, který můžeme znát z prvního dílu tetralogie *Matrix*. Ostatní významy se ubírají právě směrem k psychotronickým a psychoenergetickým výzkumům, které mimo jiné hledaly nové potenciály člověka v oblasti jeho působnosti na vnější svět. Ohnuté příbory jsou pomyslným pozůstatkem socialistického změněného vědomí. Pozůstatkem působení léčitelů a senzibilů, kteří se na krátký čas etablovali jakožto experti socialistického technokratického režimu. Voiceover v esaji končí větou: „Místo naplnění politického příslibu pražského jara bylo přítomné změněné nešťastné vědomí.“ Psychotronika a psychoenergetika v konečném důsledku napomohly v zabydlování a adaptování se na pozdně socialistickou modernitu. Zároveň poskytly určité experimentální pole působnosti, jež mohlo vést v konečném důsledku k rezignaci a řešení společenských konfliktů způsobených i dopady „ozývajícího“ se antropocénu. Přítomnost léčitelských praktik tak otevřela novou perspektivu, jak sledovat období pozdního socialismu z hlediska psychosomatiky, jelikož se jednotlivá traumata vписovala přímo do těl jednotlivců.

Vyprávění o psychotronicce a psychoenergetice můžeme vnímat analogicky k současnosti. Zmiňované výzkumy přinesly silné, afektivní obrazy, které nám mohou v různých chvílích chybět. Jsou snad dnešní takzvané neo-romantické projevy a zájmy o esoterní vědění v současném umění další adaptivní strategií pro dobu pozdního kapitalismu a klimatického rozvratu?¹⁶⁾ Jakým způsobem současná traumata mění naše těla?

15) Milena Bartlová, „Bod zlomu: Svět jako balíček karet“, *Artalk*, 2022, cit. 3. 8. 2024, <https://artalk.info/news/bod-zlomu-svet-jako-balicek-karet>. Text se mimo jiné věnuje tarotu.

16) Václav Magid, „O neuchopitelnosti: v čem (ne)spočívá romantismus současného umění“, *Art and Antiques*, 2022, cit. 3. 8. 2024, <https://www.artantiques.cz/o-neuchopitelnosti-v-cem-ne-spoziva-romantismus-soucasneho-umeni>.

Obr. 3–5: Fotografie z výstavy *Para normalizace. Techniky a technologie na kompenzaci bezmoci*, autor: Matěj Pavlík

Dedikace

Audiovizuální esej je jedním z výstupů doktorského umělecko-výzkumného projektu s názvem *Para normalizace*, realizovaného na Fakultě výtvarných umění Vysokého učení technického v Brně.

Bibliografie

- Bartlová, Milena. „Bod zlomu: Svět jako balíček karet“, *Artalk*, 2022, cit. 3. 8. 2024, <https://artalk.info/news/bod-zlomu-svet-jako-balicek-karet>.
- Drbal, Karel – Zdeněk Rejdlák, eds. *Perspektivy telepatie* (Praha: Melantrich, 1970).
- Gardavský, Zdeněk. *Problém geopatogenních zón jako architektonický a urbanistický fenomén* (Brno: SÚRPMO Brno, 1984).
- Kopeček, Michal, ed. *Architekti dlouhé změny: Expertní kořeny postsocialismu (1980–1995)* (Praha: Argo, 2019).
- Král, Miloslav. *Kosmická paměť: Hledání smyslu kosmu a člověka* (Olomouc: Nakladatelství Dobra & Fontána, 2002).
- Magid, Václav. „O neuchopitelnosti: v čem (ne)spocívá romantismus současného umění“, *Art and Antiques*, 2022, cit. 3. 8. 2024, <https://www.artantiques.cz/o-neuchopitelnosti-v-cem-ne-spociva-romantismus-soucasneho-umeni>.
- Märc, Vojtěch. „Města na kraji nemocnic: Geopatogenní zóny jako architektonický a urbanistický fenomén“, *Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny*, č. 30 (2021), 35–93.
- Mervart, Jan – Jiří Růžička. „Rehabilitovat Marxe!“: *Československá stranická inteligence a myšlení poststalinské modernity* (Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2020).
- Rejdlák, Zdeněk. „Psychotronics: The State of Art“, *Impact of Science on Society* 24, č. 4 (1974), 285–289.
- Richta, Radovan, a kol. *Civilizace na rozcestí* (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1966).
- Sommer, Vítězslav, a kol. *Řídit socialismus jako firmu: Technokratické vládnutí v Československu (1956–1989)* (Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2019).

Filmografie

Bůh dokazatelně existuje (Igor Chaun, 2012)

Matrix (The Matrix; The Wachowskis, 1999)

Možnosti psychotroniky (Viliam Poltikovič, 1990)

Něco z psychotroniky (Viliam Poltikovič, 1990)

Biografie

Matěj Pavlík je umělec a pedagog. Studoval na Vysoké škole uměleckoprůmyslové v Praze v ateliéru fotografie pod vedením Aleksandry Vajd a Hynka Alta, později Martina Kohouta, kde absolvoval v roce 2017. Nejčastěji pracuje v médiu fotografie a pohyblivého obrazu. Matěj Pavlík během své umělecké praxe prošel několika uměleckými kolektivy a iniciativami (Ateliér bez vedoucího a Pracovní skupina pro výzkum mimosmyslové estetiky), jež se kriticky zabývaly vysokoškolským vzdělávacím systémem a pokoušely se o realizaci vhodných alternativní rámců k převažujícím uměleckým praxím. Pavlíkova umělecká praxe zahrnuje řadu autorských a mezioborových spoluprací. Jmenovitě s Lucií Rosenfeldovou v Galerii Jelení, spolukurátorskou činnost v Galerii ETC. a účast na několika ročnících festivalu Fotograf. Samostatně se představil v galerii A.M.180. a Galerii mladých. Pavlík je jedním z iniciátorů Pracovní skupiny pro výzkum mimosmyslové estetiky, která se stala v roce 2020 jedním z laureátů Ceny Jindřicha Chalupeckého. V současné době studuje čtvrtým rokem doktorský program na Fakultě výtvarných umění v Brně.